

ZBIGNIEW K. ZUZIAK*

WIZJE PODHALA

ZE STUDIÓW NAD KONCEPCJAMI ROZWOJU PRZESTRZENNEGO REGIONU

VISIONS FOR PODHALE

FROM CONCEPTUAL STUDIES ON THE SPATIAL DEVELOPMENT
OF THE REGION

Streszczenie

W niniejszym artykule przypomniano niektóre koncepcje rozwoju Podhala nawiązujące do tego nurtu polskiej tradycji planowania przestrzennego. Odwołano się do projektów Jana Olafa Chmielewskiego z 1925 r. i jego późniejszych idei i studiów z lat 50., badań Stefana Żychonia poświęconych rozwojowi przestrzennemu Podtatrza, artystycznych wizji Włodzimierza Gruszczyńskiego i studiów nad rozwojem osadnictwa i turystyki na ziemiach górskich prowadzonych pod kierunkiem Zbigniewa Wzorka. Skomentowano również założenia ideowe koncepcji nagrodzonej w konkursie SARP z 1973 r. poświęconemu problemom zagospodarowania przestrzennego Tatr i Podtatrza. Na tym tle autor stawia pytanie o szanse budowania nowej, śmiałej wizji rozwoju Podhala w warunkach liberalizacji życia gospodarczego, znacznego rozdrobnienia działań planistycznych i ich słabości wobec zagrożeń wywołanych „rozlewaniem się” miast i narastającym rozproszeniem zabudowy wiejskiej. To z kolei prowadzi do pytań na temat warsztatowych konsekwencji postulatów równoważenia rozwoju dla planowania przestrzennego ziem górskich i szans jego integracji.

Słowa kluczowe: planowanie przestrzenne, zagospodarowanie przestrzenne ziem górskich, struktury osadnicze

Abstract

In this paper the author recalls some planning concepts for the development of Podhale Region representative for this stream of tradition in Polish spatial planning. He refers, in particular, to famous projects prepared by Jan Olaf Chmielewski starting from 1925 and his further concepts developed in 1950 as well as artistic visions of Włodzimierz Gruszczyński compared with the research and design projects for Podtatrze Region carried out by Stefan Żychoń and studies devoted to the development of settlement network and tourist infrastructure carried out by Zbigniew Wzorek. Basic features of the planning concept and architectural study for the development of the Podtatrze Region – a winning entry – for the competition organized by SARP (Polish Architects Association) in 1973 are also commented here. In this context, the author asks about the chances of building the new and bold vision for the development of this region under the system of liberalized economy and spatial planning to weak and fragmented to be efficient, *vis-à-vis* the threats caused by the urban sprawl and the excessive dispersion of rural settlements. This, in turn, leads us to the question of the consequences of these factors for the planning practice. Two postulates are strongly emphasised here: practical implementation of sustainable development strategies and the integration of planning instruments.

Keywords: spatial planning, land management in mountain areas, settlement structures

* Prof. dr hab. inż. arch. Zbigniew K. Zuziak, Instytut Projektowania Miast i Regionów, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska.

Pamięci Włodzimierza Gruszczyńskiego, Zbigniewa Wzorka i Stefana Żychonia – profesorów Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej tekst ten poświęcam. Ich prace świadczą o tym, że fascynacji górami mogą, a nawet powinny towarzyszyć: różnorodność postaw wobec natury i kultury oraz autentyczność jej przeżywania. Dla wielu Ich twórczość była również źródłem inspiracji i cennych wskazówek.

Była przykładem odważnych, urbanistyczno-architektonicznych odpowiedzi na przestrzenne problemy rozwoju ziem górskich. Poszukiwaniami, w których racjonalne metody budowania wizji struktur wielkoprzestrzennych przeplatały się z artystycznymi formami wypowiedzi przesyconej emocją i wrażliwością na piękno.

1. Wstęp

„Region to korzenie i źródło żywej, bogatej kultury narodowej”. „Region powstaje wówczas, gdy istnieje związek pomiędzy światem wartości i znaczeń danej grupy a jej terytorium fizycznym”.

Zdania te pochodzą z Krakowskiej Karty Architektury Regionalnej, uchwalonej dokładnie 23 lata temu – 6 listopada 1986 r.¹ z inicjatywy Prof. Andrzeja Skoczka i pod egidą Wydziału Architektury Politechniki Krakowskiej i Komisji Urbanistyki i Architektury PAN Oddz. Kraków. Z wielu powodów zasługują one na przypomnienie.

Co prawda, inspirująca siła Podhala jest powszechnie znana, a ślady fascynacji jego przyrodą, krajobrazem, rodzimą muzyką i architekturą są wciąż odczytywalne w różnych obszarach polskiej kultury, ale już mniej znane są przykłady tego rodzaju oddziaływań w sferze planowania przestrzennego i na jego stykach z projektowaniem architektonicznym w skali wielkoprzestrzennej. Warto zatem przypomnieć trzy odmienne postawy twórcze zakorzenione w romantycznej tradycji przeżywania gór, a zarazem w intelektualnym klimacie modernizmu. Odegrały one znaczącą rolę w kształtowaniu architektoniczno-urbanistycznej świadomości pokolenia, do którego zalicza się również autor tej wypowiedzi.

Dzisiaj, w radykalnie odmiennych warunkach systemowych, coraz rzadziej pojawiają się prace planistyczne, w których można byłoby dostrzec znamiona wizji. Przeważają opracowania cząstkowe, o nastawieniu pragmatycznym, w których przyjęte rozwiązania świadczą raczej o przewadze presji mechanizmów wolnorynkowych i ograniczonych możliwościach przeciwstawienia się tym tendencjom. Na takim tle doświadczenia prawie 80 lat rozwoju planistycznej myśli poświęconej ziemiom górskim mogą okazać się źródłem cennej inspiracji, a może i przestrogą przed skutkami „grzechu zaniechania”.

2. Idee, wizje, inspiracje – źródło i wyraz postaw i doświadczeń

Pomimo widocznych związków z modernizmem, Profesora Włodzimierza Gruszczyńskiego (1909–1973) można nazwać neoromantykiem, a jego twórczości przypisać hasła: *góry romantyczne* albo lepiej: *góry niewzruszone*², ale *architektura wzruszeniowa*. Potwierdzają to opinie kolegów Profesora – również profesorów krakowskiego Wydziału Architektury.

Gruszczyński to „evokator” – tak pisał o nim Juliusz Żurawski. „Twórca nurtu emocjonalno-romantycznego” – dodawał Witold Korski, a według Witolda Cęckiewicza: „Ostatni, co tak pelerynę nosił”.

Odzwierciedleniem artystycznego manifestu Gruszczyńskiego i kierunków ewolucji jego poglądów są te oto zdania i hasła:

- „Architekturę tworzy duch nie kamienie”,
- „Czysty krajobraz jest sam w sobie wielką architekturą”,
- „Podhale jako prapolskie *sacrum*”,
- „Od architektury zakopiańskiej do *architektury wzruszeniowej*”.

Nie miejsce tu na roztrząsanie powodów artystycznej fascynacji góralszczyzną, jakiej ulegał Gruszczyński. Być może początkowo była to, podobnie jak u Stanisława Witkiewicza, pokusa budowania zrębów stylu narodowego. Nie bez znaczenia był tu także wpływ, jaki na twórców tego pokolenia miała muzyka Karola Szymanowskiego („Harnasie” w architekturze), wyczuwalna w poszukiwaniach Gruszczyńskiego nad kulturowymi wyznacznikami formy architektonicznej.

Dla odmiany, działalność Profesora Stefana Żychonia wpisuje się w nurt badań i poszukiwań koncepcyjnych dających się ująć pod dwoma tytułami: *góry klasyczne i o pożytku z gór*. Twórczość Żychonia jest wyrazem postawy „modernizmu klasycznego”. Jej główna cecha to racjonalizm w interpretacji procesu przekształceń struktur osadniczych. Profesor zajmował się przede wszystkim ewolucją struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrz³, a zwłaszcza tymi jej elementami, które wpłynęły na rozwój Zakopanego. Miastu temu poświęcił Żychoń znaczną część swojej twórczości architektonicznej i planistycznej. Wspólnie z Profesorem Juliuszem Żórawskim opracował projekt planu zagospodarowania przestrzennego „Małego Zakopanego”. Główne wątki i tezy twórczości Stefana Żychonia poświęconej rozwojowi struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrz przedstawiono w tabeli 1.

Tabela 1

Główne wątki i tezy twórczości Stefana Żychonia poświęconej rozwojowi struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrz
<ul style="list-style-type: none"> – Plan regionalny Podhala – ważnym ogniwem w ogólnej koncepcji zagospodarowania Karpat – Interpretacja struktury przestrzennej Podtatrz; relacje: „fizjonomia–fizjologia–morfologia” tkanki osadniczej w skali regionalnej i lokalnej – Interpretacje dynamiczne – problemy równoważenia rozwoju struktury przestrzennej (równomierne rozłożenie nacisku ruchu turystycznego i inwestycyjnego) – Rola struktury własnościowej i czynnika komunikacji/transportu w krystalizowaniu układu osadniczego – Ewolucja idei odciążania/deglomeracji Zakopanego

W dojrzewaniu poglądów Stefana Żychonia i jego racjonalistycznej postawy wobec problemów budowania wielkoprzestrzennych struktur osadniczych nie małą rolę odegrały prace Jana Olafa Chmielewskiego, a zwłaszcza wykonane pod jego kierunkiem⁴ studium prezentujące uwarunkowania oraz wizję rozwoju systemu osadniczego i zagospodarowania turystyczno-uzdrowiskowego regionu Podtatrz. Wizja ta nawiązuje do wcześniejszych prac Chmielewskiego na temat modelowego układu osadnictwa i rekreacji w Karpatach. Dwa wątki tematyczne zasługują tu na szczególną uwagę:

- idea „pasma W–B” (Witów–Bukowina);
- model sieci drogowej Karpat polskich.

Ten drugi wątek był również jednym z ważniejszych tematów prac prowadzonych pod kierunkiem Profesora Zbigniewa Wzorka w latach 60. i 70. ubiegłego stulecia. Jego twórczość poświęconą ziemiom górskim dałoby się zatytułować dwoma pozornie sprzecznymi hasłami: – *góry malownicze* i *urbanistyka analityczna*, a postawę Profesora wobec osobliwości tego typu przestrzeni można nazwać zarówno klasyczną – wymagającą ustawicznej podbudowy własnych decyzji precyzyjną analizą, jak i emocjonalną – bowiem uzupełnieniem owych analiz były niemal zawsze szkice i fotogramy, z których przebiegało umiłowanie przyrody i wrażliwość na jej uroki.

Wzorek był przede wszystkim regionalistą i urbanistą. Był autorem pierwszego wojennego Planu Regionalnego Województwa Krakowskiego, a także współautorem obszernego studium poświęconego uwarunkowaniom i perspektywom rozwoju przestrzennego Podtatrza⁵. Autorzy tej ekspertyzy, podbudowanej wnikliwymi studiami geomorfologicznymi, podważyli słuszność wcześniejszych koncepcji rozwoju pasma gubałowskiego, pojawiających się we wspomnianych już pracach Chmielewskiego⁶. Studia zespołu z Biura Planów Regionalnych w Krakowie wykazały, że wskutek licznych stref zagrożenia osuwiskami, poszukiwanie form deglomeracji kotliny zakopiańskiej drogą lokalizowania – w układzie pasmowym – ośrodków wypoczynkowych na stokach spisko-gubałowskich jest niewłaściwe. Zamiast tego zaproponowano układ „gniazdowy” trzech ośrodków wyspecjalizowanych w różnych funkcjach związanych z rekreacją, turystyką i sportem⁷.

Koncepcje Drogi Karpackiej studiowane pod kierunkiem Profesora Wzorka nawiązywały do idei, która już w okresie międzywojnia absorbowała umysły regionalistów, planistów przestrzennych i geografów⁸. W opracowaniach poświęconych idei Drogi Karpackiej jej funkcje i znaczenie dla rozwoju ziem górskich ujmuje się w różny sposób⁹. Zdaniem większości autorów jej podstawową funkcją jest udostępnianie obszarów atrakcyjnych pod względem przyrodniczym, krajobrazowym i kulturowym, ale może być ona również czynnikiem ożywienia gospodarczego regionu.

Nawiązując do modelowych interpretacji sieci drogowej w Karpatach polskich obecnych w pracach Chmielewskiego, a także w badaniach i studiach koncepcyjnych Żychonia, Profesor Wzorek podkreślał rolę Drogi Karpackiej w konstruowaniu zasadniczych elementów funkcjonalno-przestrzennej struktury ziem górskich, a także rangę zagadnień kompozycyjnych: widokowych i krajobrazowych, jakie wiążą się z zagospodarowaniem przestrzennym otoczenia tego szlaku.

Ten nurt poszukiwań kompozycyjnych, a zarazem modelowych, zaznaczył się szczególnie wyraźnie w pracy studialno-projektowej nagrodzonej w konkursie SARP na Zagospodarowanie Podtatrza¹⁰. Charakterystyczną cechą podejścia prezentowanego przez autorów tego opracowania była próba skojarzenia wyników autorskiego studium stref krajobrazu chronionego Karpackiego Parku Krajobrazowego dla rejonu Tatr i Podtatrza oraz modelu funkcjonalno-przestrzennej organizacji ruchu turystycznego w tym rejonie z zasadami zagospodarowania przestrzennego poszczególnych stref krajobrazu chronionego.

3. Nowe programy, projekty i wyzwania

Wymienione przykłady nie oddają całego spektrum postaw twórczych i podejść badawczych dających się wyróżnić w kolejnych etapach rozwoju myśli planistycznej poświęconej zagospodarowaniu przestrzennemu ziem górskich. To zaledwie kilka sygnałów wskazują-

cych na obecność wątku planistycznego, który akcentował rolę, jaką w sterowaniu rozwojem układów osadniczych Podhala i obszarów będących ich kontekstem przyrodniczym odgrywać powinny:

- wieloprzestrzenna wizja tych struktur,
- kompleksowe badania i analizy modelowe podbudowujące zasady budowania tego systemu.

Określiłbym ten nurt jako *planowanie przestrzenne ziem górskich z perspektywy „architektoniki regionu” oraz relacji: układy/struktury osadnicze a natura i kultura*. Oczywiście dzisiaj, patrząc na ten kierunek z perspektywy historycznej, wypada „opatrzyć go” również komentarzem krytycznym, a co najmniej pytaniami o szanse, jakie dla tego rodzaju myślenia istnieją w warunkach liberalizacji gospodarki przestrzennej i odwrotu od planowania „całościowego”, kompleksowego, co zresztą jest swoistym paradoksem w kontekście niemal obowiązującej już doktryny zrównoważonego rozwoju.

Należy też przypomnieć, że lata 60. i 70. ubiegłego stulecia to zarazem okres dynamicznego rozwoju teorii i metod planistycznych wykorzystujących jako bazę naukową teorie systemów i analizy strukturalne. Nie jest również przypadkiem i to, że w warunkach scentralizowanego planowania tego rodzaju podejścia znajdowały podatny grunt. Zmiany ustrojowe wywołały nową sytuację planistyczną również na ziemiach górskich. Stworzyły także okazję do refleksji krytycznej i analiz, dzięki którym można spojrzeć na ten fragment tradycji polskiej szkoły planowania przestrzennego z nowej perspektywy, uwzględniającej konsekwencje zmian w „ideologicznym i politycznym podłożu” planowania przestrzennego.

Dyskusja nad współczesną wizją rozwoju przestrzennego Podhala wymaga spojrzenia na jej aktualny kontekst planistyczny. Próbę jego zarysowania przedstawiono w tabeli 2.

Tabela 2

Kontekst planistyczny nowej wizji przestrzeni Podhala

Główne wątki tematyczne dotyczące aktualnej sytuacji w zakresie planowania przestrzennego na obszarze Podhala – kontekst planistyczny nowej wizji przestrzeni Podhala
<ul style="list-style-type: none"> – Aktualne i potencjalne projekty międzynarodowe dla Podhala – w stronę nowych strategii – Zagospodarowanie przestrzenne ziem górskich a międzynarodowe programy i projekty prowadzone w ramach europejskiej polityki regionalnej – Podhale a problematyka zagospodarowania przestrzennego ziem górskich w pracach nad koncepcją zagospodarowania przestrzennego kraju – Plany zagospodarowania przestrzennego i strategie na szczeblu regionalnym i lokalnym sporządzone w latach 1990–2008 – także w ramach prac nad KPZK – Podhale w planie zagospodarowania przestrzennego Małopolski – Zagospodarowanie przestrzenne ziem górskich a międzynarodowe programy i projekty prowadzone w ramach europejskiej polityki regionalnej – Idea Via Montana – W stronę nowych strategii – KONWENCJA KARPACKA

W planowaniu środowiska struktur osadniczych postulat równoważenia rozwoju wyznacza kierunki poszukiwań bardziej racjonalnych struktur i form użytkowania terenu oraz odpowiednie dostrajania różnorodnych narzędzi planistycznych. Powraca potrzeba

określenia współzależności pomiędzy racjonalizacją, użytkowaniem terenu a formami integracji planowania rozwoju.

Potrzebna jest większa integracja podsystemów planowania rozwoju. Zakłada się, że poprawi to jego skuteczność – zwłaszcza w zakresie zarządzania potencjalnymi konfliktami środowiskowymi, jakie wiążą się ze zmianami w użytkowaniu terenów. Należałoby podjąć badania nad różnymi formami użytkowania terenu w strukturach osadniczych ziem górskich i przeanalizować je pod kątem zgodności z zasadami równoważenia rozwoju. Rozwój osadnictwa na tych obszarach charakteryzuje się wyjątkowo nieracjonalnymi formami użytkowania przestrzeni. To poważne zagrożenie nie tylko dla unikatowych wartości przyrodniczych i kulturowych tych obszarów, ale także problem w skali ponadregionalnej, zważywszy na znaczenie ziem górskich dla gospodarki wodnej.

Ten stan rzeczy sprawia, że w pracach nad koncepcją przestrzennego zagospodarowania kraju ziemie górskie zostały uznane za obszar problemowy o szczególnym znaczeniu dla strategii rozwoju kraju. Aby uzyskać znaczącą poprawę tej sytuacji, należy wprowadzić istotne zmiany w systemie planowania przestrzennego. Powinny one dotyczyć nie tylko korekt w sferze ustawodawstwa, ale także zmian w metodologii i technikach planowania, projektowania oraz szeroko pojętego instrumentarium sterowania zmianami w zagospodarowaniu przestrzennym. Postulat integracji instrumentarium planistycznego oznacza zarówno stworzenie lepszych powiązań logicznych w ramach planowania przestrzennego, jak i poprawę spójności pomiędzy planowaniem przestrzennym i różnymi formami planowania strategicznego, operacyjnego i sektorowego.

Przypisy

- ¹ Artykuł ten jest kolejną redakcją referatu wygłoszonego w Krakowie, w dniu 6 listopada 2008 r. na międzynarodowej konferencji naukowej nt.: *Planowanie przestrzenne w obszarach górskich*.
- ² Aluzja do tytułu książki Jacka Woźniakowskiego *Góry niewzruszone*, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995. Znajdujemy tu interesującą propozycję klasyfikacji twórczości artystycznej i prądów intelektualnych inspirowanych górami. W kompozycji swoich esejów na ten temat Woźniakowski wyróżnia: „Góry klasyczne”, „Góry światłem odziane”, „Góry malownicze” i „Okropny urok dzikości”.
- ³ S. Żychoń, *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrz*, Zeszyt Naukowy nr 6, Politechnika Krakowska, Kraków 1970.
- ⁴ Studium to wykonano w Zakładzie Teorii Układów Przestrzennych Instytutu Urbanistyki i Architektury w 1956 r. pod kierunkiem J.O. Chmielewskiego.
- ⁵ Studium to zatytułowane: *Schemat organizacji terenu Podtatrz* opracowano w 1955 r. w Pracowni Biura Planów Regionalnych w Krakowie, w ramach *Zasad Zagospodarowania Rejonu Zakopanego* wykonanych na zlecenie PKPG (Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego); por. [8].
- ⁶ Por. [1, 2, 3].
- ⁷ Por. [13], s. 172-173.
- ⁸ Historię tej idei przedstawiali – między innymi – W. Goetel, Z. Wzorek, S. Żychoń; por. [4, 9, 13].
- ⁹ Por. Z. Zuziak [12].
- ¹⁰ *Konkurs SARP na Zagospodarowanie Skalnego Podhala i Tatr*, Kraków 1974; autorzy: Andrzej Boratyński, Wojciech Kosiński, Zygmunt Kuchta, Zbigniew Zuziak.

Literatura

- [1] Chmielewski J.O., *Skalne Podhale, elementy zagospodarowania przestrzennego*, Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury, rok I, zeszyt 4, Warszawa 1952.
- [2] Chmielewski J.O., *Wytyczne do kompleksowego zagospodarowania regionu Tatr i Podtatrza*, Komitet do spraw Urbanistyki i Architektury, zeszyt 46, Warszawa 1956.
- [3] Chmielewski J.O., *Problemy planowania przestrzennego w regionie Tatr i Podtatrza*, Architektura, zeszyt 8, Warszawa 1958.
- [4] Goetel W., *Projekt drogi sudecko-karpackiej*, Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, zeszyt 11, KZZG, Warszawa–Kraków 1973, 23-29.
- [5] Węclawowicz T., Jankowska-Marzec A., *Architektura wzruszeniowa Włodzimierza Gruszczyńskiego*, Towarzystwo Naukowe „Societas Vistulana”, Kraków 1999.
- [6] Woźniakowski J., *Góry niewzruszone*, Znak, Kraków 1995.
- [7] Wzorek Z., *Problemy regionu Zakopanego*, Miasto, rok VI, nr 11 (61), Warszawa, listopad 1955, 30-32.
- [8] Wzorek Z., Rokita S., Bogucka A., Mańkowska S., *Ekspertyza planu regionalnego dla rejonu Zakopanego*, maszynopis, Kraków 1955.
- [9] Wzorek Z., *Problemy zagospodarowania strefy bezpośredniego otoczenia Drogi Karpackiej*, Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych PAN Oddz. w Krakowie, Kraków 1968.
- [10] Wzorek Z., *Planowanie przestrzenne na Podtatrzu*, Architektura 4–5/71, Warszawa 1971, 125-127.
- [11] Wzorek Z., *Droga Karpacka jako podstawowy element konstrukcji układu regionalnego Południowej Polski – na przykładzie odcinka Szczawnica–Muszyna*, Problemy Zagospodarowania Ziemi Górskich, zeszyt 11, KZZG, Warszawa 1973, 57-64.
- [12] Zuziak Z., *Wybrane zagadnienia planowania przestrzennego związane z rozwojem turystyki motorowej w nawiązaniu do zagospodarowania przestrzennego ziem górskich*, maszynopis, Instytut Urbanistyki i Planowania Przestrzennego, Wydział Architektury, Politechnika Krakowska, Kraków 1976.
- [13] Żychon S., *Elementy struktury przestrzennej polskiego i słowackiego Podtatrza*, Zeszyt Naukowy nr 6, Politechnika Krakowska, Kraków 1970.